

EGY KURUCKORI VERS SZÖVEGTÖRTÉNETÉHEZ

(Descriptio fortunae inconstantiae)

A kuruckor költészetének vizsgálata Thaly Kálmán *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez* c. kétkötetes gyűjteményének megjelenése (1872) óta a magyar irodalomtudomány legérdekesebb és egyben legnehezebb feladatai közé tartozik. A hitelesség kérdését felvető tanulmányok óta napjainkig, a marxista igényű kutatások kibontakozásáig sok új adat és versszöveg került felszínre, számos részvizsgálat és becses összefoglaló igényű tanulmány látott napvilágot.¹ Mégsem mondhatjuk lezártnak, minden vonatkozásában megoldottnak ezt a fontos problémát. Az általunk tárgyalt részletkérdés első pillantásra talán jelentéktelennek tűnik, mégis úgy érezzük, hogy — bár megfigyeléseink csupán egyetlen vershez kapcsolódnak — a további tágabb horizontú kutatások számára sem lesznek haszontalanok.

A *Magyar Költészet Bocskaytól Rákócziig*² c. kötet a 80. szám alatt közöl egy, a kuruc szabadságharc elején keletkezett éneket; a *Descriptio fortunae inconstantiae* címűt, melyet először Thaly Kálmán adott ki a *Tanulmányok*³-ban, gyűjteményében levő egykorú kézirat alapján. E kézirat ma is megtalálható Thalynek az OSzK-ban őrzött hagyatékában. (Jelzete: Fol. Hung. 1390/I. 148a—149b.) Egykorúságában kételkedni semmi okunk, az eddigi kutatás is hiteles kuruckori költeményként könyvelte el és megbecsüléssel szólt esztétikai értékeiről: „Formai tekintetben kiváló költemény: invokációval indul, ajánlással zárul, bár terjedelmes, nem terjengős és mind magasabbra szárnyal. Énekelve — nyilván énekszóval adták elő — hatása nagy lehetett. — Eredetéről semmit sem tudunk.”⁴

Az eredet és szövegtörténet problémáit a hírhedt gróf Listius László (1628—1663) Zrínyi ösztönzései nyomán keletkezett *Magyar Márs avagy Mohács mezején történt veszedelemnek emlékezete*⁵ (Bécs, 1653.) c. eposzi igénnyel írt művének vizsgálatával tudjuk megközelíteni. A *Descriptio fortunae inconstantiae* névtelen szerzője ugyanis Listius munkáját alaposan kiaknázta. Céljának megfelelő strófákat — szinte változtatás nélkül — szakított ki a *Magyar Márs*-ból és saját elképzelése szerint művészi egészé komponálta, vagy még inkább kompilálta. A szükségszerűen adódó hézagokat-hiányokat pedig maga alkotta versszakokkal pótolta ki:

¹ Nem sorolhatjuk fel a kuruc költészet teljes szakirodalmát, csupán egy-két összefoglaló igényű tanulmányra utalunk: Varga Imre: *A kuruc költészet hitelessége*. ItK 1936. 29—45. 171—187. 276—292. — Esze Tamás: *A kuruc költészet problémái*. It 1951. 31—47. — Varga Imre: *A kuruc költészet kérdésének története (Adalékok a pozitívizmus és a szellemi történet bírálatához)*. ItK 1961. 19—31.

² Esze Tamás—Kiss József—Klaniczay Tibor: *Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig*. Bp. 1953. 277—282.

³ Thaly Kálmán: *Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Toldalékok kuruczvilági kiadatlan költemények tára*. Bp. 1889. 388—390.

⁴ Esze Tamás—Kiss József—Klaniczay Tibor: *i. m.* 487.

⁵ Komáromy András kiadását használtam: Bp. 1891.

1. Tekintetes, nemes,
Te nagy úri hírrel
Fényesen tündöklő,
Megromlott hazánknak
Felszabadulását
Szívesen ohajtó,
Csekély verseimet,
S kevés ritmusimat,
Kérlek, légy meghallgató!
2. Nosza tehát ékes
Szólás termetivel
Felvirágozott Orpheus!
Légy most segítségül!
Apolló társoddal
Ritmusimhoz közel juss!
A magyarországról
Irandó versimtől,
Kérlek, mессze el ne fuss!
3. Szép dolog az virtus,
Drága ametistus,
Magában viaskodik.
Nardus oroszlánnyal,
Erő az illattal,
Egymással tusakodik.
De mint hold újsága,
Ennek ő jósága
Igenis nevekedik.
4. A rómaiaknak
Hadakozásoknak
Emlékezeit hallom,
Jeles vitézségit
S győzedelmességit
Írásokban találok.
Diadalmok után
Hírek esett méltán,
Krónikákban olvasom.
5. Földön elaradott
S égre is felhatott
Világi dicsőségek.
Hadviseléseknek
S karok ereinek
Hatható sérínységek
Mint a nap tündöklött,
S mindeneknél fénlott
Híres jó vitézségek.
6. Nem hozom most elő
Szép diadalmokkal
Ékesült friss Hannibált,
Aki hazájáért
S megmaradásáért
Nem rettegte az halált,
Népe példájára
S Hercules módjára
Maga elsőben próbált.

- (I. 1.) Szép dolog a virtus,
Drága Amethystus
Magában viaskodik
Nárdus oroszlánnyal
Erő az illattal,
Egymással tusakodik,
De, mint hold újsága,
Ennek ő jósága
Égen is nevekedik.
- (I. 2.) A romaiaknak
S hadakozásinak
Emlékezeit hallom,
Jeles vitézségit
S győzedelmességit
Írásokban találok,
Diadalmok után,
Hírek esett méltán,
Chronikákban számlálom.
- (I. 3.) A földön elfutott
S égre is felhatott
Világi dicsőségek,
Hadviselőinek
S karjok ereinek
Hatható sérénységek
Mint a nap tündöklött
S mindeneknél fénlott,
Híres jó vitézségek.
- (I. 4.) A Cárthágobélit,
S nagy méltóságbélit,
Említhetem Annibált
A ki hazájáért
S megmaradásáért
Nem rettegte az halált,
Népe példájára,
S Hercules módjára,
Maga elsőben próbált

⁶ A *Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig* szövege szerint.

⁷ Komáromy kiadása alapján.

7. Így midőn Pompejus,
Mint fene Marius,
A Juliust megveré,
Sok hadi eszközt,
Éppen birodalmi
Vitézséggel elnyeré
Még holta után is
Fennhézott s van is
Nagy neve s fénlő híre.
8. Mert szintén az ember
Koporsóban szálljon,
E szép virtus követi.
Világon pediglen,
Ember elméjében
El sem is temetteti.
Sőt még egekben is,
Az isten előtt is
Szépen tündökölteti.
9. Hát a Corvinusról,
Hazánk királyáról,
Mit hozzak most elődben?
Szerencsés voltáról,
Hadakozásirul
Mit találjak elmében?
Aki országunkat
S vitézllő rendünket
Hatta vólt békességben!
10. Mert ennek csak neve
A török országot
Oly igen megrettenté,
Hogy neve hírére
Bócsóbeli gyermek
Hirtelen felserkene,
S a török országnak,
Tágas határinak
Fiait elrettenté.
11. De ennek véletlen
Ő halála után
Az Magyarország sorsa
Változék s megfordult.
Villongó kockája
Vettetett s esett vakra.
Kikrül tragédiák,
Sokféle krónikák
Hagyattak irattatva.
12. Oh te kis magyarság
Vizsgáld meg szívedben:
Mínémű szabadságunk?
A széles világon,
Ily nagy tágasságon,
Mi lehessen országunk?
Véren fundáltatott,
Országunk nyeretett!
Nem találtatik másunk!
13. Dücső haláláról
S nagy bajvívásáról
László magyar királynak
Bár semmit ne szóljak.
- (I. 14.) Midőn a Pompejus,
Mint fene Marius,
A Juliust megveré,
Sok hadi eszközt,
S ebben bizodalmit
Vitézséggel el nyeré,
Sokságú népeknek,
Mint ellenséginek,
Ebben is végét éré.
- (I. 9.) Ember bár meghaljon
S koporsóba szálljon,
E két jószág követi,
Sőt még egekben is,
Az isten előtt is
Szépen tündökölteti;
Világon pediglen,
Ember elméjében
El sem temettetteti.
- (I. 31.) Hát ama Cyrusról
Persák királyáról
Mit mondjak verseimben?
Szerencsés voltáról,
S hadakozásiról
Mit találjak elmében?
A ki hazájának,
S oszlopa házának
Vala reménségben.
- (IX. 12. 1—6.) Találd fel elmédben,
S vizsgáld meg szívedben,
Mínémű szabadságunk,
A széles világon,
Ily nagy tágasságon,
Mi lehessen országunk,
- (IX. 11. 7—8.) Véren fundáltatott,
S országa adatott
- (IX. 12. 9.) S nem találtatik másunk.
- (IX. 14.) Dücsü haláláról,
S nagy bajvívásáról
László magyar királynak,
Bár semmit ne szóljak

Mástól inkább halljak
Dicséretiről annak.
Diadalmas voltát
S az ég is nagy voltát
Számolja dolgainak.

14. Ez Wladislaus mint
Agesilaus, sok
Győzedelei után
Császár sátoráig,
Fenemódra addig
Ment mind török hátán!
Várnánál vitézen,
Vérontással készen
Adá ki lelkét osztán.

15. Mohács mezejéről
És király vesztéről
Nem akarok szólani,
Karas fenekiben
Megfulladásáról
Nem kívánok beszélni,
Mert sok vérontások,
Keserves csapások
Adják magát szemlélni.

16. Kinek veszte után
Magyarország sorsa
Mely nagy inségben nyögött,
Mindenek jól tudják.
Gyászos állapotja
Mely igen keserves volt:
Az Austriának
Nagy kegyetlensége
Égig már felhatott volt.

17. De a mindenható isten
Ki mennyégben s földön
Általlát mindeneket,
Széles e világon,
Minden gazdagságon
Vizsgálja a szíveket,
Rejtett tanácsával,
Bölcs rendelésivel
Intézi szerencsüket.

18. Ébredj fel, magyar Márs,
Régi vitézi társ,
Bellona szeretője!
Vérszomjúzó Pallas,
Mintegy erős Atlas,
Nevek felemelője!
Árpád nemzetének
S Attila véreinek
Ki voltál segítője:

19. Rákóczi Ferencsel,
Bercsényi Miklóssal
Fordulj ellenségedre!
Hazádnak romlásán,
Ennyi pusztulásán
Gerjedj az vitézségre!
Skanderbégnek kardját,
Sándor diadalmát
Szolgáltasd segítségére!

Mástól inkább halljak,
Dicséretiről annak,
Diadalmas voltát,
S az ég is nagy voltát,
Számolja dolgainak.

- (IX. 15.) Ez Wladislaus,
Mint Agesilaus,
Sok győzedelemi után,
Császár sátoráig,
Fene módra addig
Ment mind a török hátán,
Várnánál vitézen,
Vérontással készen
Adá ki lelkét aztán.

- (IX. 1.) Mindenható isten,
Ki mennyben és itten,
Általlás mindeneket,
A széles világon
S minden gazdagságon,
Vizsgálod a szíveket,
Egyedül vezérled,
S magadban intézed
A forgó szerencsüket;

- (I. 38.) Hol vagy te, Magyar Márs?
Régi vitézi társ,
Bellona szeretője,
Vérszomjúzó Pallas,
Mint egy erős Atlas,
Egek felemelője,
Márog nemzetének,
Scythia véreinek,
Te vagy-e segítője?

- (I. 39.) Vedd melléd Achillest,
Vagy amaz Herculest,
Fordulj ellenségedre,
Hazádnak romlásán,
S ennyi pusztulásán,
Gyerjedj az vitézségre,
Jósuét hadnagyúl,
Isten után társul,
Híjad a mezőségre.

20. Buzduljon bennetek
 Ősi magyar fiak,
 Fogjatok fegyvert kézben!
 Idegen nemzetről
 S gyűlölt ellenségről
 Triumfáljatok, mint régen!
 Ha mi vitézi vér,
 Aki nevedhez fér,
 Szorult meg testetekben!
- (I. 40.) Buzduljon fel benned
 Igaz magyar véred,
 S fogj fegyvert jobb kezeden,
 Idegen nemzetnek,
 S pogány nemzetségnek,
 Ne légy csufja éltedben,
 Ha mi vitézi vér,
 A ki nevedhez fér
 Szorult még a testedben.
21. Hogy ez kiáltassék
 És trombitáltassék
 Hazánknak nagy hírére,
 Kivel az római
 Sokság és uraság
 Szokta köszöntenie
 Vitézlő rendeket,
 S triumfált népeknek
 Kedveket jelenteni:
- (I. 21.) Oh te nemes vitéz!
 Ki vagy hazánkért kész
 Minden hadviselésre,
 Hazánk reménsége
 S szemünk fényessége,
 Méltók nagy dicséretre!
 Téessék laurusból
 S mind tiszta aranyból
 Korona fejetekre!
22. Oh nemes vitézek,
 Kik hazánkért készek
 Minden hadviselésre!
 Hazánk reménségi
 S szemünk fényességi,
 Méltók nagy dicséretre!
 Téessék laurusból
 S mind tiszta aranyból
 Korona fejetekre!
23. Mint hazánk hívének
 S szabadítójának
 Verseimet ajánlom.
 Gyámoltalanságát
 Magyarországunknak
 Hogy enyhíthesd, kívánom!
 Kít isten engedjen
 S szerencsésé tegyen,
 Szívem szerint kívánom.

A névtelen szerző értette a dolgát. Leleményessége, fejlett kompozíció-érzéke, a Balassi-strófát könnyedén uraló, gördülékeny verselése egyaránt elismerést érdemel. A Listius *Magyar Márs*-ából kiválasztott versszakok, azok helyenkénti „megjobbítása” (legszebb példái: 9. és 19. vsz. 1—2. sora), valamint szellemi sajátjának tekinthető összekötő-hézagtöltő strófái megkapó, hármas tagozódású, művészi egységet alkotnak: invocációval indul (1—2. vsz.), majd a virtus dicséretét zengi a római és a magyar történelem példáival (3—22. vsz.) és ajánlással fejeződik be. A költemény töretlen ívben egyre magasabbra szárnyal, becses eszmei és esztétikai értékek hordozója. Szinte természetes, hogy a kuruckori költészet kutatóinak eszébe sem jutott, akárcsak feltételezni is, hogy ennek az oly egységes benyomást keltő éneknek egyes strófái, sőt azok túlnyomó többsége (23-ból 15!) korábban egy másik, már nyomtatásban is megjelent munka részei voltak.

Ha a szerzői jogról alkotott mai fogalmaink szerint ítélnénk, az egész kérdés rövid úton elintézhető lenne; hiszen a névtelen költő alkotása kétségtelen plágiumnak minősülne. A XVII—XVIII. századi kéziratos költészet, valamint a népköltészet rokon jelenségei azonban arra figyelmeztetnek, hogy másról, bonyolultabb és érdekesebb dologról, a kontamináció egy sajátos fajtájáról van szó: „Ez a jelenség a XVII. századi kéziratos költésben kezdeti fokon és szórványosan található meg. Legtöbbször csak egyes strófák vándorlásáról lehet szó és aránylag ritka az olyan szöveg,

amelyről kimutatható vagy feltételezhető, hogy strófáinak többsége más énekből való. A XVIII. századi kéziratos énekeskönyvekben már gyakoribbak az olyan énekek, melyeknek egészükben nincs variánsuk, holott szélteben ismert versszakokból állanak, tehát feltételezhető, hogy elterjedt rövidebb énekek egyszerű, alkalmi kontaminációi. Még gyakoribb, sokszor megfigyelt jelenség ez a népköltészetben.⁹⁸

A kontamináció fogalma persze az ének keletkezését csak általánosságban világíthatja meg. Azt jelezheti, hogy e vers a népköltészet és kéziratos énekköltés XVII—XVIII. században ismert és gyakorolt alkotásmódjának egyik szép példája. Látnunk kell azonban azt is, hogy a művészi egységbe foglalt részletek lényeges ellentmondásokat takarnak. Listius László, akinek művét szerzőnk forrásul felhasználta, lojális, az ausztriai házhoz feltétlen hűséggel ragaszkodni látszó főúr volt s ragaszkodását olykor otromba hízelkedéssel fejezte ki:

A míg az ég fenáll s a föld is elromlik,
Nemzedetnek ága soha meg nem bomlik,
Előbb egész világ mind együveomlik,
Hogy sem császárságtúl Austria elválík.⁹

A *Magyar Márs* pedig Brodarics István kancellár *A magyaroknak a törökökkel Mohács mezején vívott ütközetének igaz leírása*¹⁰ c. történeti munkájának versbe szedése, lényegét tekintve a históriás énekekkel rokon epikus alkotás. Hogyan oldható fel az az ellentmondás, hogy e szép lírai kuruc éneket egy labanc érzelmű főúr elbeszélő művével vérségi kötelék kapcsolja össze? Hogy epikus mű strófáiból lírai ének kontaminálódhatott, ebben az esetben könnyen megmagyarázható. Listius László ugyanis — noha mindenáron eposzt akart írni — lírai tehetség volt, mégpedig jó színvonalú, mert ezt szép Mária-himnusza és a Balassi-strófákban írt *Magyar Márs* számos lírai részlete, leírása bizonyítja. Nem tudunk azonban kielégítően válaszolni arra a kérdésre, hogy az ismeretlen kuruc énekszerző miért épp ezt a labanc költőfőurat tisztelte meg azzal, hogy munkáját ily szerencsés kézzel kiaknázták. Közrejátszhatott talán, hogy Listius Zrínyi követője volt a költészet mezején s a kuruc mozgalom is Zrínyi körül kezdett kirstályosodni? Nem tudhatjuk. Mint ahogy arról sem tudunk semmi biztosat; ki lehetett az ének szerzője? A versfők nem adnak értelmes szöveget és nem ismerünk olyan adatot, mely perdöntően eligazíthatna a szerzőség kérdésében. Ismerünk azonban *Descriptio fortunae inconstantiae* alkotó módszerével szinte teljesen megegyezően készült és személyhez köthető verseket.

Eszterházy Pál nádor (1635—1713) Zrínyi és Listius verseit annyira kuruc énekek alkotó módszeréhez hasonlóan használta fel, hogy ha csak ezt a mozzanatot vennénk figyelembe, akár Eszterházyt gyanúsíthatnánk a szerzőséggel. Kéziratait az OL őrzi, de nyomtatásban is megjelentek versei.¹¹ Értékelésükre azonban mindaddig nem kerülhet sor, amíg Eszterházy viszonya mintáihoz teljes egészében nem tisztázódik. A kutatás már felhívta a figyelmünket arra, hogy Zrínyi lírai verseiből és eposzából sorokat és versszakokat vett át változtatás nélkül (pl. a török apród énekét a *Fülemüle énekének magyarázattyá*-ban, stb.)¹². Mi most arra mutatunk rá, hogy leíró versei közül a Kézikönyv¹³ által is legsikerültebbeknek tartott darabok: *A kikeletről*

⁹ Stoll Béla: *A Pajkos ének és a népköltészet*. ItK 1962. 181.

¹⁰ *Ferdinandus tertius*. Komáromy-kiadás 542.

¹¹ Pintér Jenő: *Listius László Mohácsi Veszedelemének forrásai*. ItK 1906. 152, 380.

¹² OL Eszterházy Pál nádor iratai 11.896. — Merényi Lajos: *Eszterházy Pál nádor versei*. ItK 1892. 129—146, 340—357.

¹³ Kanyaró Ferenc: *Zrínyi legújabb epigonja*. EPhK 1893. 15—36. — Ballagi Aladár: *Eszterházy Pál nádor verseiről*. ItK 1892. 522—525.

¹⁴ *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*. Szerk. Klaniczay Tibor Bp. 1964. 201.

való ének, Az nyárról való ének, Az ősziül való ének, Az télről való ének, valamint az Égi madarokról való versek úgy keletkeztek, hogy Listiusnak *A szerencsének állhatatlanságáról* c. versét szétszabdalta, a fenti címek szerint csoportosította a megfelelő strófákat és lemásolta. Itt-ott változtatott néhány szót, vagy a strófán belül megváltoztatta a sorok egymásutánját, és egy-egy maga alkotta záróversszakot fogalmazott. Még sincs elégséges okunk arra, hogy Eszterházy nevét kuruckori versünkkel kapcsolatba hozzuk. A *Descriptio fortunae inconstantiae* és Eszterházy Pál két külön világ. Eszterházy ugyan fiatal korában — lírai verseinek írogatása idején — Zrínyit tekintette példaképének, az évek során azonban egyre távolodott tőle és megtagadta. Amikor a Nádasdy-féle képtárat megvásárolta, Wesselényi, Zrínyi Péter, Frangepán és a költő Zrínyi Miklós arcképét visszautasította. Törvényszerűen vezetett az útja oda, hogy a kurucok gyűlölt ellenségévé lett. Költeményei az epigon barokk főúri verselők alkotásainak tipikus példái.

Ezzel szemben a *Descriptio fortunae inconstantiae* — bár szövegtörténeti szempontból a főúri epigon lírával áll kapcsolatban — a kuruc középnemesség kéziratossági költészetének szép darabja, „melyet a discantisták talán a fejedelmi udvarban énekeltek”,¹⁴ vele ébresztgetve a nemzeti tudatot, buzdítva a régi katonarények követésére. Deákos műveltségű kuruc középnemes szerezte ezt az éneket s belső világa azokat a szálakat mutatja erősebbeknek, melyek a középnemes költészetet a népköltéssel kötik össze, nem pedig azokat, melyek a főúri epigonlíra felé mutatnak. Azok a szövegtörténeti és alkotásmódszertani problémák, melyeket felvázoltunk, jól megvilágítják kuruckori költészetünk tisztázatlan kérdéseinek egyik típusát, és reméljük, újabb szempontokat adnak a további kutatásokhoz.

Márton Tarnóc

ZUR TEXTGESCHICHTE EINES „KURUTZENVERSE“

Die Entstehung- und Textgeschichte des Gedichts *Descriptio fortunae inconstantiae* (Die Beschreibung des wechselnden Glücks), das in der ersten Periode des kurutzen Freiheitskampfes (zwischen 1703 und 1705) entstanden ist, steht in Zusammenhang mit den Grundfragen der „Kurutzendichtung“. Der unbekannte „Mann von der Feder“ schöpfte aus dem epischen Werk *Cladis Mohachianae* (Der Verfall von Mohács) von Ladislaus Listius (1628–1663), dessen Vorbild *Obsidio Sigetiana* (Der Fall von Sziget) von Graf Nicolaus Zrínyi (1620–1664) war. Die Erschaffungsmethode des unbekanntes Dichters war die Kontamination. Er wählte aus dem Listius-Werk wohlklingende Strophen aus, nahm eine kleine Änderung vor und ergänzte den Text. Diese Methode ist auch in der ungarischen Volkspoesie bekannt. Der Nachweis der Kontamination in der „Kurutzendichtung“ bietet neue Möglichkeiten für die Forschung der Text- und Quellengeschichte der handschriftlichen Poesie im 17. und 18. Jahrhundert.

¹⁴ Esze Tamás bevezető tanulmánya a *Bocskaytól Rákócziig* c. kötetben, a 47. lapon.